

ФУҚАРОЛИК ҚОНУНЧИЛИГИДА ҲУҚУҚ-ТАРТИБОТ АСОСЛАРИ ТУШУНЧАСИ ВА МОҲИЯТИ

Комил Ойдинович Синдаров

юримдик фанлар доктори

Қодирбек Абдуқодирович Мусаев

Тошкент давлат юримдик университети муштақил изланувчиси,

3-даражали адлия маслаҳатчиси,

E-mail: qodir2605@umail.uz

Аннотация: Ушбу мақолада фуқаролик қонунчилигида ҳуқуқ-тартибот асослари тушунчаси, илмий адабиётлардаги ҳуқуқшунос олимларнинг ушбу йўналишдаги турли фикр-мулоҳазалари илмий-назарий жиҳатдан таҳлил этилган.

Калим сўзлар: ҳуқуқ-тартибот, ҳуқуқ-тартибот асослари, ўз-ўзидан ҳақиқий бўлмаган битим, ҳуқуқ-тартибот ёки ахлоқ асосларига атайин қарши мақсадда тузилган битимлар, жамоат тартиби, ижтимоий муносабатлар.

Сўнгги йилларда ҳуқуқ-тартибот асослари тушунчасига мамлакатимиз ва МДҲ ҳуқуқшунос олимлари томонидан алоҳида эътибор қаратилган бўлсада, лекин ушбу соҳада лозим даражадаги илмий массив Ўзбекистонда ҳанузгача вужудга келгани йўқ. Ҳолбуки, ҳуқуқ-тартибот асослари муаммоларини фуқаролик ҳуқуқида атрофлича ўрганиш, жамиятнинг ҳозирги талаблари нуқтаи назаридан тадқиқ қилишни тақозо этади.

Ҳуқуқ-тартибот ҳуқуққа асосланган, қонунийлик ғояси ва принципларини амалга оширилиши натижасида шаклланган, ижтимоий муносабатлар билан тартибга солинган қонуний хатти-ҳаракатларни ўз ичига олади. Ҳуқуқ-тартибот асослари жамият ва давлат учун энг муҳим нормалар конституциявий тузум, ҳуқуқ, эркинликлар, соғлиқни сақлаш, фуқаролар ва умуман давлат хавфсизлиги асосларини муштаҳкамловчи ҳамда муҳофаза қилувчи принциплар тушунилади.

Ҳуқуқ-тартибот асосларига зид мақсадга тузилган битимлар амалдаги қонунчиликнинг жиддий бузилишини ташкил этади, антиижтимоий характердаги давлат ва жамият манфаатларига зиён етказди.

Фикримизча, ҳуқуқ-тартибот ҳуқуқнинг барча субъектлари томонидан фуқаролик ҳуқуқи нормаларини аниқ ва оғишмасдан амалга оширилиши натижасида юзага келадиган ҳуқуқий муносабаталар тизимидир.

Шуни таъкидлаш керакки, "ҳуқуқ-тартибот" атамаси қонун чиқарувчи томонидан Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодексининг 116-моддасига киритилган.

Атайин ҳуқуқ-тартибот асосларига зид мақсадда тузилган битим аввал бошидан ўз-ўзидан ҳақиқий эмас.

Ҳ.Р. Раҳмонқулов тўғри таъкидлаганидек, қонун талабларига мувофиқ бўлмаган, шунингдек ахлоқ асосларига атайин қарши мақсадга тузилган битим ФКнинг 116-моддасига мувофиқ, ўз-ўзидан ҳақиқий бўлмаган битим ҳисобланади. Бундай битимларни амалдаги қонун-қоидаларни жиддий ва қўпол бузишга, ижтимоий хавф туғдиришга, мавжуд давлат ва жамият манфаатларига тажовуз қилишга қаратилган битимлар деса бўлади [1].

Е.А. Сухановнинг фикрича, мазмуни жиҳатдан ҳуқуқ-тартибот ёки ахлоқ асосларига атайин қарши мақсадда тузилган битимлар ижтимоий хавфли битимлар деб тан олинади [2].

З.М. Исломовнинг таъкидлашича, ҳуқуқ-тартибот – бу ҳуқуққа ва қонунга асосланган ижтимоий муносабатларни тартибга солиш тушунилади [3].

Рус тилининг изоҳли луғатида ҳуқуқ-тартибот – бу ҳуқуқий нормаларда мустаҳкамланган ижтимоий муносабатларнинг тартиби деб таърифланади [4].

С.С. Алексеевнинг фикрича, ҳуқуқ-тартибот қонун устуворлиги натижаси бўлиб, бу унинг талабларини амалга ошириш даражасини тавсифлайди [5].

К.В. Борисовнинг таъкидлашича, ҳуқуқ-тартибот ижтимоий ҳаётнинг объектив ва субъектив ҳолати сифатида белгиланиб, ҳуқуқий муносабатлар тизимини тартибга солиш, ҳуқуқ ва қонунийлик принциплари, шунингдек, демократик, гуманистик ва ахлоқий талаблар, ҳуқуқ ва бурчлар, барча ҳуқуқ субъектларининг эркинлиги ва жавобгарлиги билан тавсифланади [6].

А.М. Эрделевскийнинг фикрича, ҳуқуқ-тартибот асослари ҳуқуқий нормалар билан мустаҳкамланган ижтимоий муносабатларнинг тузилиш асосларидир [7].

М.И. Брагинскийнинг таъкидлашича, ҳуқуқ-тартибот асослари монополияга қарши, валюта қонунчилиги, ер ва бошқа табиий ресурслар тўғрисидаги қонунчиликда ёки мамлакат иқтисодиёти

хуқуқий тартибга солиш асосларини мустаҳкамлайдиган нормаларида ўрнатилган [8].

Бизнинг фикримизча, М.И. Брагинскийнинг илгари сурган фикри асосли кўринади.

Э.А. Суханов хуқуқ-тартибот асослари тушунчасини хуқуқ принциплари, моҳияти, ижтимоий йўналтирилганлиги ҳамда жамиятдаги хуқуқ ва эркинликларни амалга ошириш чегараларини белгилаш деб ҳисоблайди[9].

Хуқуқ-тартибот мураккаб хуқуқий мазмунга эга бўлган хуқуқий ҳодисадир. Хуқуқ-тартибот моддий, давлат-иродавий ва юридик мазмунга бўлинади. Моддий мазмун – қонун устуворлигининг вужудга келиши, фаолият кўрсатиши ва ривожланиши қонуниятлари, ижтимоий жараёнларни тартибга солиш учун объектив эҳтиёжлар, иштирокчиларининг муносабатлари ва хулқ-атвори, иқтисодиёт, сиёсат, маданият ва мафкуравий муносабатлари тушунилади. Давлат-иродавий мазмуни хуқуқ-тартиботнинг барча иштирокчиларининг давлат иродаси ва манфаатларининг умумлашган натижаси сифатида намоён бўлади. Юридик мазмун қуйидаги умумий натижаларни ўз ичига олади: а) хуқуқ ва қонунийликни амалга ошириш, хуқуқий тартибга солиш барча иштирокчиларининг хулқ-атворида намоён бўлади; б) хуқуқий муносабатларнинг ўзаро боғлиқ тизими, қонун устуворлиги иштирокчиларининг субъектив хуқуқлари ва юридик мажбуриятларининг ўзаро боғлиқлиги; в) хуқуқий элементлар, жараёнлар, муносабатлар ва алоқаларнинг тартибга солиши [10].

Ушбу юқоридаги берилган таърифлар орасида назаримизда З.М. Исломов, С.С. Алексеев, К.В. Борисов ва А.М. Эрделевскийлар томонидан берилган таърифлар нисбатан хуқуқ-тартибот асосларини тўлиқроқ қамраб олган деб айтиш мумкин.

Жаҳон мамлакатларида хуқуқ-тартибот тушунчаси мавжуд бўлмасада, Италия, Португалия, Таиланд, Япония, Венесуела ва Англияда қонун чиқарувчи томонидан жамоат тартиби атамаси фаол равишда қўлланилади, аммо сиёсий тизимнинг қонунчилик принципларида ушбу терминнинг таърифи ушбу мамлакатларнинг норматив-хуқуқий ҳужжатларида мавжуд эмас. Германияда жамоат тартибининг таърифи немис хуқуқининг муҳим принципларида, шунингдек хуқуқ принциплари орқали ифодаланади [11].

Жамоат тартибининг тўлиқ тушунчаси Бирлашган Араб Амирликларининг 1985 йилги Фуқаролик битимлари тўғрисидаги қонуннинг 3-моддасида келтирилган, “жамоат тартиби шахсий мақомга оид, никоҳ, мерос ва насл-насаб, шунингдек, суверенитет,

савдо эркинлиги, моддий бойликларнинг айланиши билан боғлиқ масалалар, ислом шариати характерли қоидалари ва асосий принципларига зид бўлмайдиган тарзда хусусий мулк қоидалари ва жамият асос соладиган бошқа қоидаларни ўз ичига олади" [12].

Британиялик цивилист олимлар таъкидлашларича, жамоат тартибига зид бўлган битимларнинг ҳақиқий эмаслигини эълон қилувчи қонунларни амалда қўллашда кўплаб қийинчиликлар юзага келади. Ушбу қийинчиликлар, биринчи навбатда, битимларни давлат сиёсатига зид деб таснифлашнинг аниқ мезонлари йўқлиги билан боғлиқдир [13].

Россия Федерацияси қонунчилигига кўра, жамоат тартиби – бу императивлик, универсаллик, махсус ижтимоий ва жамоат аҳамиятига эга бўлган, давлатнинг иқтисодий, сиёсий, ҳуқуқий тизимини барпо этиш учун асос бўлган асосий ҳуқуқий принциплардир [14].

Бироқ "жамоат тартиби" тушунчаси орқали "ҳуқуқ-тартибот асослари" тушунчасининг моҳиятини аниқлаб бўлмайди, чунки "жамоат тартиби" атамасининг ўзи "ҳуқуқ-тартибот асослари" каби мунозаралидир.

Шуни айтиш лозимки, "жамоат тартиби" атамасини "ҳуқуқ-тартибот асослари"нинг синоними сифатида қўллаб бўлмайди. Ҳуқуқ-тартибот жамоат тартибининг таркибий қисми ҳисобланади [15].

Фикримизча, ҳуқуқ-тартибот ҳуқуқий муносабатларнинг мажмуи бўлиб, қонун ва қонунийликка асосланган ҳуқуқ субъектларининг ҳуқуқий нормалар талабларига риоя этиши, ҳуқуқий тартибга солинадиган ҳатти-ҳаракатлар тушунилади.

Хулоса қилиб шуни айтиш мумкинки, ҳуқуқ-тартибот асослари тушунчасини назарияда аниқ таърифини бериш ҳуқуқни қўллаш ва суд амалиётида фуқаролик қонунчилигини янада самарали такомиллаштиришга, битимларни ҳақиқий эмаслигини юзага келишини олдини олишга хизмат қилади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Битимлар. Ўқув қўлланма. – Т.: ТДЮИ нашриёти, 2010. 176 бет.
2. Гражданское право. Том 1. / Отв. Ред. Проф. Е.А.Суханов. М.: Бек. 1998 С.359
3. Исламов З. Общество. Государство. Право. "Адолат", 2001. С. 692
4. Определение Конституционного Суда РФ от 08.06.2004 № 226-0 «Об отказе в принятии к рассмотрению жалобы открытого акционерного общества «Уфимский нефтеперерабатывающий завод» на нарушение конституционных прав и свобод статьей 169

Гражданского кодекса Российской Федерации и абзацем третьим пункта 11 статьи 7 Закона Российской Федерации «О налоговых органах Российской Федерации». Документ опубликован не был. Доступ из справ.-правовой системы «Консультант Плюс»

5. Алексеев С.С. Общая теория права: В 2-х т. Т. 1. М., 1981. С. 235.

6. Теория государства и права: Курс лекций / под ред. Н.И. Матузова и А.В. Малько. М., 2001. С. 311.

7. Эрделевский А.М. Об антисоциальных сделках и их последствиях // Хозяйство и право. 2007. № 3. Доступ из справ.-правовой системы «Консультант Плюс».

8. Брагинский М.И., Витрянский В.В. Указ. соч. С. 148-149.

9. Суханов Е.А. Гражданское право: В 2 т. Том 1: Учебник/ Е.А.Суханов –М.: Волтерс Клаувер, 2004. – 816 с.

10. Теория государства и права: Курс лекций / под ред. Н.И. Матузова и А.В.Малько. М., 2001. С. 313.

11. Чеботарева И.А. Международное частное право (общая часть): Учебно-методический комплекс: учебное пособие. Абакан: Издат. ФГБОУ ВПО «Хакасский государственный университет им. Н.Ф.Катанова», 2016 С. 160

12. Гетьман-Павлова И.В. Международное частное право 2-е издание. М.: «Юрайт» 2015. С. 640

13. Stone R. The Modern Law of Contract. London. 2002. С. 359.

14. Информационное письмо Президиума ВАС РФ от 26.02.2013 № 156 «Обзор практики рассмотрения арбитражными судами дел о применении оговорки о публичном порядке как основания отказа в признании и приведении в исполнение иностранных судебных и арбитражных решений» [Электронный ресурс]. URL: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_144311/ (дата обращения: 24.08.2016).

15. Большой юридический словарь/1Год ред. А.Я, Сухарева, В. Д. Зорькина, В.Е. Крутских. М., 1997. С.526; Спиридонов Л.И Теория государства и права. М , 1999. С.253